

CERTAMEN IV.

ELŐADÁSOK A MAGYAR TUDOMÁNY NAPJÁN
AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET
I. SZAKOSZTÁLYÁBAN

Szerkesztette
EGYED EMESE, GÁLFI EMŐKE, WEISZ ATTILA

Kolozsvár, 2017

A kötet megjelenését támogatták:

Szerkesztette: Egyed Emese, Gálfi Emőke, Weisz Attila

© Szerzők, 2017

© Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2017

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület
Felelős kiadó: Biró Annamária

A tanulmányok szövegét korrektúrázta: András Zselyke
Tördelőszerkesztő: Virág Péter
Borítóterv: Idea Plus

Nyomdai munkálatok: IDEA Nyomda, Kolozsvár
Felelős vezető: Nagy Péter

ISSN 2393 – 4328

TARTALOM

Bevezető szavak.....	9
Introducere	
Introduction	
I. NYELV-, IRODALOM-, SZÍNHÁZ-, NEVELÉSTUDOMÁNY ÉS SAJTÓTÖRTÉNET	
DEMETER VOLKÁN Júlia	
Egy elkötelezett tudós tanító – Szatmárnémeti Mihály (1638–1689) „írói programja”..	13
A Dedicated Scholar and Teacher – Mihály Szatmárnémeti’s (1638–1689) ‘Literary Program’	
Un dascăl convins – Programul scriitoricesc al lui Mihály Szatmárnémeti (1638–1689)	
PAPP Kinga	
„Jól meghalásnak mestersége”. Egy ismeretlen 17. századi halotti beszéd Tarpai Szilágyi	
Andrástól.....	29
András Tarpai Szilágyi’s Unknown Funeral Oration: ‘Jól meghalásnak mestersége’	
„Jól meghalásnak mestersége”. Un discurs funerar necunoscut al lui András Tarpai Szilágyi	
KERTI József	
„A Magyar Parnaszszus virágjai”. Aranka György kéziratos versgyűjteményének	
paratextusai.....	37
‘The Flowers of the Hungarian Parnassus’. The Paratexts of György Aranka’s Collection of Poetry	
„Florile Parnasului Maghiar”. Paratextele colecției de poezii a lui György Aranka	
SÓFALVI Emese	
Ruzitska György, egy kolozsvári „hangtanító” zenepedagógiai öröksége	51
The Pedagogical Legacy of a Music Teacher in Cluj (Kolozsvár/Klausenburg), Georg Ruzitska	
Moștenirea pedagogică a lui Georg Ruzitska, profesor clujean de muzică	
ILYÉS B. Hajnalka	
Szemelvények a Kolozsvári Lyceum Nyomda történetéből (1861–1864).....	71
Excerpts from the History of the Lyceum Printing House from Cluj (Kolozsvár) (1861–1864)	
Incursiune în istoria Tipografiei Lyceum din Cluj (1861–1864)	
MÉSZÁROS Zsolt	
A Magyar Bazár és a 19. századi magyar divatlapkutatás új perspektívái	81
The Magyar Bazár and the New Perspectives of the 19 th Century Hungarian Fashion Magazine	
Research	
Revista <i>Magyar Bazár</i> și noile perspective în cercetările referitoare la revistele de modă maghiare	
din secolul al XIX-lea	
VARGA P. Ildikó	
Minták, modellek, eredetiség. Egy magyar darab esete a Finn Nemzeti Színházzal	95
Patterns, Models, Originality. The Case of a Hungarian Drama at the Finnish National Theatre	
Șabloane, modele, originalitate. O piesă maghiară la Teatrul Național Finlandez	
BIRÓ Annamária	
Hatvany Lajos erdélyi útkeresései	115
Lajos Hatvany’s Transylvanian Quests	
Relațiile transilvănene ale lui Lajos Hatvany	

BALÁZS Imre József	
Déry Tibor Erdély-reprezentációiról	133
The Representations of Transylvania in the Works of Tibor Déry	
Reprezentările Transilvaniei în operele lui Tibor Déry	
MERCS István	
„A lábatlan ember például egyet se botlik...” Nagy Lajos <i>Képtelen természetrajz</i> című művéről.....	149
‘A Legless Man, for Instance, Stumbles Not at All...’ An Essay on Lajos Nagy’s Volume, Entitled <i>Nonsensical Natural History</i>	
„Omul fără fîcior, de exemplu, nu se împiedică deloc...” Despre volumul lui Lajos Nagy <i>O istorie nonsens a naturii</i>	
SZÉMAN Emese Rózsa	
Egy elfeledett élet – kicsoda Adorjánné Weress Margit?	157
A Forgotten Life – Who Margit Adorjánné Weress Was?	
O viață uitată – cine a fost Margit Weress căs. Adorján?	
BERKI Tímea	
Kiadói tervek és román irodalmi export az 1970-es években	169
Editorial Plans and the Export of the Romanian Literature in the 1970s	
Planuri editoriale și exportul literaturii române în anii 1970	
PIELDNER Judit	
Sebald, az utazó – Sebald utazói	179
Sebald, the Traveller – Sebald’s Travellers	
Sebald, călătorul – călătorii lui Sebald	
MOLNÁR BODROGI Enikő	
Nyelvek, ideológiák és kisebbségek az írott médiában.....	185
Languages, Ideologies and Minorities in the Written Media	
Limbi, ideologii și minorități în mass-media scrisă	
TAPODI Zsuzsa	
Valós, virtuális-imaginárius, fiktív két 21. századi regényben	199
Real, Virtual-Imaginary and Fictitious in Two Novels from the 21 st Century	
Real, virtual-imaginar și de natură ficțională în două romane din secolul al XXI-lea	
II. TÖRTÉNELEM, RÉGÉSZET, MŰVÉSZETTÖRTÉNET	
History, Archaeology, Art History	
NYÁRÁDI Zsolt–GÁLL Erwin	
Észrevételek az Erdélyi-medence kora középkori „nyugatiasodása” kapcsán.....	211
Some Remarks on the ‘Westernisation’ of the Transylvanian Basin	
Observații privind „occidentalizarea” Bazinului Transilvaniei	
ZSOLDOS Attila	
Az erdélyi lázadó: Ákos nembéli Mojs.....	233
The Insurgent from Transylvania: Mojs of Ákos Kindred	
Rebelul transilvan: Mojs din neamul Ákos	
WEISZ Boglárka	
Az erdélyi sókamarak ispánjai a 14. század végéig	241
The <i>Comites Camerarum Salium</i> from Transylvania until the End of the 14 th Century	
Comiții cămărilor de sare din Transilvania până la sfârșitul secolului al XIV-lea	

HEGYI Géza

- Decima Volaborum*. Az egyházi birtokokon lakó románok tizedfizetésének kérdése257
Decima Volaborum. The Question of Tithing of Romanians Living on Church Properties
Decima Volaborum. Chestiunea dijmei plătite de românii de pe domeniile eclesiastice

W. Kovács András

- Vármegyei jegyzőkönyv és vármegyei pecsét a középkori Erdélyben?.....271
Was there a County Seal and Protocol in Medieval Transylvania?
A existat oare în Transilvania medievală protocol și sigiliu comitatens?

DÁNÉ Veronka

- Liber baronatus* a fejedelemségkori Erdélyben (1541–1658).....287
The *Liber Baronatus* in the Principality of Transylvania (1541–1658)
Liber baronatul în Principatul Transilvaniei (1541–1658)

JENEY-TÓTH Annamária

- „... *Felette sok megbántódott emberek vadnak ...*” I. Rákóczi György és kolozsvári kereskedői.....297
‘... *There Are too Many Upset People ...*’ Prince György Rákóczi I and his Merchants from Cluj
„... *Sunt prea mulți oameni supărați ...*” Principele Gheorghe Rákóczi I și negustorii lui din Cluj

PAPP Klára

- Jósika Antal báró írásai és közéleti szerepvállalása317
The Writings and Public Activity of Baron Antal Jósika
Scrierile și activitatea publică a baronului Antal Jósika

FODOR János

- Konspiratív karrierépítés? Bernády György szabadkőművessége.....333
Careerist Conspirator? György Bernády and the Freemasonry
Carierism sau conspirație? Relațiile francmasonice ale lui György Bernády

TOTH Szilárd

- Az Országos Magyar Párt és az erdélyi parasztság viszonya: sajtókampány és ennek eredményessége a két világháború közötti magyar falusi közösségekben.....349
The Relation between the Hungarian Party and the Transylvanian Peasantry: Electoral Campaign and its Efficiency in the Interwar Hungarian Rural Communities
Relația dintre Partidul Maghiar și țărănimea maghiară din Transilvania: Campanie electorală și eficiența acesteia în comunitățile rurale maghiare în perioada interbelică

MURÁDIN Jenő

- A szobrász Kolozsvári-Szeszák Ferenc.....363
The Sculptor Ferenc Kolozsvári-Szeszák
Sculptorul Ferenc Kolozsvári-Szeszák

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK371

- Abbreviations
Abrevieri

MUTATÓK372

- Indexes
Indice

KÉPMELLÉKLETEK397

- Illustrations
Ilustrații

DECIMA VOLAHORUM.
AZ EGYHÁZI BIRTOKOKON LAKÓ ROMÁNOK
TIZEDFIZETÉSÉNEK KÉRDÉSE**

Kulcsszavak: Erdély, románok, dézsma, egyházi birtok, forráskritika

A középkori kereszténység nyugati (katolikus) és keleti (ortodox) ága közti egyik szembeöltő különbséget a tizedfizetés képezte. Míg ugyanis a katolikus hívek az általuk megtermelt legfontosabb mezőgazdasági javak tizedrészét (vagy annak pénzbeli ellenértékét) be kellett, hogy szolgáltatassák az egyháznak, az ortodoxokat ilyesféle kötelezettség nem terhelte.¹

Emiatt különösen izgalmas kérdésnek számít a dézsmaszedés vizsgálata olyan földrajzi térségekben, ahol a két felekezet hívei vegyesen laktak, az államvallás viszont (és ezáltal a domináns egyházszervezet) katolikus volt. Mint ismeretes, ez volt a helyzet a középkori Kelet-Magyarországon és Erdélyben is, ahol jelentős ortodox hitű román, szerb és rutén népesség élt a nyugati kultúrájú magyar királyság fennhatósága alatt. Adódik a kérdés: miként érintette e speciális helyzet az említett keleti rítusú közösségeknek a vallásukból fakadó tizedmentességét?

A románság és a tizedfizetés kapcsolatának vizsgálata jelentős hagyományokkal bír a szakirodalomban. Az alapvetést Kemény József (1795–1855) végezte el,² Benkő József, Batthyány Ignác és Szeredai Antal forrásközléseire (is) támaszkodva.³ Eredményeit a

* Hegyi Géza (1981), történész, az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kutatóintézetének tudományos munkatársa. E-mail: hegeza@gmail.com.

** A tanulmány elkészítését az NKFIH K 119430. sz. pályázata támogatta.

1 Heinrich Felix SCHMID: *Byzantinisches Zehntwesen*. Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft VI(1957). 45–110; idézi: Gunter ZIMMERMANN: *Zehnt. III. Kirchengeschichtlich = Theologische Realenzyklopädie*. Hrsg. Gerhard MÜLLER–Horst BALZ–Gerhard KRAUSE. I–XXXVI. De Gruyter, Berlin, 1977–2004. XXXVI. 496.

2 Joseph KEMÉNY: *Bruchstück aus der Geschichte der vaterländischen geistlichen Zehnten mit besonderer Bezugnahme auf unsere Walachen*. Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens. Hrsg. von Anton KURZ. II(1847). (a továbbiakban KEMÉNY: *Bruchstück*) 381–397.

3 [1398]: Josephus BENKŐ: *Milkovia sive antiqui episcopatus Milkoviensis per terram Transsilvanicam maxima dioeceseos suae parte olim exporrecti explanatio*. I–II. Viennae, 1781. (a továbbiakban BENKŐ: *Milkovia*) II. 321–323, vö. 320 is (keltezését KEMÉNY: *Bruchstück* 385 1425-re vagy 1426-ra teszi); 1468: Antonius SZEREDAI: *Notitia veteris et novi capituli Albensis Transsilvaniae*. Albae Carolinae, 1791. (a továbbiakban SZEREDAI: *Notitia*) 103–104, ill. Ignatius de BATTHYÁN: *Leges ecclesiasticae regni Hungariae et provinciarum adiacentium*. I–III. Albae Carolinae–Claudiopoli, 1785–1827. (a továbbiakban LegEccl) 529–530; 1498: LegEccl III. 609; 1500: SZEREDAI: *Notitia* 120 (töredék).

görögkatolikus Zenovie Păclișanu (1886–1957)⁴ és az ortodox Ștefan Lupșa (1905–1964)⁵ közvetítették a román történetírásba, számos ponton sajátos értelmezésekkel fejlesztve tovább azt. Viszonylag röviden, de annál alaposabban tért ki e kérdésre David Prodan (1902–1992) a 16. századi erdélyi jobbágyterheket tárgyaló monumentális művében.⁶ Csizmadia Andor (1910–1985)⁷, Ernst Wagner (1921–1996),⁸ Adrian Andrei Rusu (sz. 1951)⁹ és Ioan-Aurel Pop (sz. 1955)¹⁰ éppen csak érintették a „románok tizedének” kérdését, Viorel Achim (sz. 1961) ellenben számos bántási vonatkozású tanulmánnyal és néhány új forrás közlésével járult hozzá a kérdéskör jobb megismeréséhez,¹¹ így napjainkban ő számít a téma szakértőjének.¹²

A fenti kutatók csaknem egyhangú állásfoglalása szerint a 13–14. században az ortodox románság egyáltalán nem fizetett dézsmát.¹³ Ha az említett népcsoport és a *decima* szó még-

- 4 Zenovie PĂCLIȘANU: *Dișmele (decimele) Românilor din Ardeal și Ungaria înainte de 1700*. Cultura creștină V(1915). (a továbbiakban PĂCLIȘANU: *Dișmele*) 455–461, 488–491.
- 5 Ștefan LUPȘA: *Catolicismul și românii din Ardeal și Ungaria până la anul 1556*. Cernăuți, 1929. (a továbbiakban LUPȘA: *Catolicismul și românii*) 46–52.
- 6 David PRODAN: *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*. I–III. Academiei, Buc., 1967–1968. (a továbbiakban PRODAN: *Iobăgia*) I. 53–57.
- 7 CSIZMADIA Andor: *A tized Erdélyben = Jogtörténeti tanulmányok*. Szerk. Uő: IV. Közgazdasági és Jogi, Bp., 1980. (a továbbiakban CSIZMADIA: *Tized Erdélyben*) 44–45.
- 8 Ernst WAGNER: *Register des Zehnten und des Schaffmünzigen als Hilfsquellen zur historischen Demographie Siebenbürgens = Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn. Festschrift für Attila T. Szabó und Zsigmond Jakó*. Hrsg. von Kálmán BENDA–Thomas von BOGYAY–Horst GLASSL–Zsolt K. LENGYEL. I–II. R. Trofenik, München, 1987–1988 (Studia Hungarica. Schriften des Ungarischen Instituts München 31–32). I. 203, 219.
- 9 Adrian Andrei RUSU: *Sinodul de la Florența și urmările lui în regatul Ungariei și Transilvaniei* = Uő: *Ioan de Hunedoara și românii din vremea lui*. Studii. Presa Universitară, Cluj-Napoca, 1999. (a továbbiakban RUSU: *Sinodul de la Florența*) 97–98, 111.
- 10 Ioan-Aurel POP: „Din mâinile valabilor schismatici...” *Românii și puterea în Regatul Ungariei medievale (secolele XIII–XIV)*. Litera, Buc., 2011. 288–291.
- 11 Viorel ACHIM: *Românii din regatul medieval ungar și decimele bisericești. Pe marginea unui document din Acta Romanorum Pontificum*. Banatica XIV(1996). (a továbbiakban ACHIM: *Românii și decimele*) 5–19; Uő: *Disputa pentru decimele din „terrae Christianorum” din cuprinsul episcopiei de Cenad (1468–1469)*. Revista istorică XVI(2005). (a továbbiakban ACHIM: „*Terrae Christianorum*” din episcopia de Cenad) 169–184; Uő: *Considerații asupra politicii față de ortodocși a regelui Ludovic I de Anjou, cu referire specială la chestiunea dijmelor = Vocația istoriei. Prinos profesorului Șerban Papacostea*. Ed. Ovidiu CRISTEA–Gheorghe LAZĂR. Muzeul Istros, Brăila, 2008. (a továbbiakban ACHIM: *Politica față de ortodocși*) 69–79; Uő: *Disputa în legătură cu dijmele bisericești din Caransebeș și Căvâran (1500) = Itinerarii istoriografice. Studii în onoarea istoricului Costin Feneșan*. Ed. Dumitru ȚEICU–Rudolf GRÄF. Academia Română–Centrul de Studii Transilvane–Muzeul Banatului Montan, Buc.–Cluj-Napoca–Reșița, 2011. (a továbbiakban ACHIM: *Dișmele din Caransebeș*) 179–205.
- 12 Különösen méltánylandó az a körültekintő és higgadt hozzáállás, amivel a téma kényes vonatkozásait kezeli.
- 13 KEMÉNY: *Bruchstück* 382–385 (vö. 390–392 is); PĂCLIȘANU: *Dișmele* 456–457; PRODAN: *Iobăgia* I. 53–54; ACHIM: *Românii și decimele* 9–10; Uő: „*Terrae Christianorum*” din episcopia de Cenad 169–170, 172–173; Uő: *Politica față de ortodocși* 73–76; Uő: *Dișmele din Caransebeș* 189–192. – Egyedül a sérelmi megközelítést alkalmazó Lupșa vélte úgy, hogy már a 14. században több kísérlet történt a románok alávetésére (LUPȘA: *Catolicismul și românii* 47–50), de a bizonyítékul felhozott források részint hamisítványok, részint pedig önkényesen értelmezte azokat.

is együtt fordul elő egy-egy forrásban, igazolható, hogy ott nem egyházi tizedről van szó,¹⁴ vagy pedig az adott román közösség már katolikus hitre tért¹⁵ (bár a magyar királyok, a további áttéréseket elősegítendő, ezek számára is igyekeztek ideiglenes tizedmentességet kijárni a pápánál¹⁶).

A helyzet a Zsigmond-kortól kezdett megváltozni, de a változások csak a románság egyes csoportjait érintették.¹⁷ A szűkebb értelemben vett Magyarországon, eltekintve néhány főpap elvetélt kísérletétől (1415, 1469), továbbra is valamennyien mentesültek a dézsma alól.¹⁸ Erdélyben viszont – a szakirodalom mérvadó vonulata szerint – előbb a püspöki és káptalani birtokokon élő, majd a „keresztény földre” (azaz korábban katolikusok lakta faluba vagy telekre) költöző társaikat is tartósan tizedadásra kötelezték.¹⁹

Jelen tanulmányban a fenti két eset közül az elsőt, vagyis az egyházi birtokokon lakó románok dézsmafizetésének tézisért szeretném revízió alá vonni. E gyakorlat kezdetét egyes

14 1262(?): *Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez*. Regesztákban közlést teszi JAKÓ Zsigmond (a III. kötettől HEGYI Géza és W. KOVÁCS András közreműködésével). I–IV. Akadémiai–Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)–MTA BTK Történettudományi Intézete (TTI), Bp., 1997–2014. (A MNL OL Kiadványai II: Forráskiadványok 26, 40, 47, 53.) (a továbbiakban EOkm) I. 235. sz. (vö. 221. sz. is); 1293: uo. I. 519. sz.

15 1358: EOkm III. 985. sz. (Szád és környéke, Arad vm); 1377: *Documenta Romaniae Historica. C. Transilvania*. Întocmit de SABIN BELU–IOAN DANI–AUREL RĂDUȚIU–VIOERICA PERVAİN–KONRAD G. GÜNDISCH–MARIONELA WOLF–ADRIAN RUSU–SUSANA ANDEA–LIDIA GROSS–ADINEL DINCĂ. X–XVI. Academiei, Buc., 1977–2014. (a továbbiakban DocRomHist C) XV. 281–293, 296–302 (Meggyes és tartozékai, Szatmár vm). Vö. FRANCISC PALL: *Românii din părțile sâtmărene (Ținutul Medieș) în lumina unor documente din 1377*. Anuarul Institutului de Istorie din Cluj XII(1969). 7–35 (különösen: 14–18, 24–26, 29–30). – A magyar és a román szakirodalom egyetért abban, hogy a nyugati prozelitizmus csak korlátozott sikereket ért el a románság soraiban (tartósabban csak a Karánsebes és Hátszeg környéki román elit egy része katolizált). Vö. pl. JUHÁSZ István: *Nyugati missziós törekvések a románoknál = Románok és magyarok*. Szerk. DEÉR József–GÁLDI László. I–II. Atheneum, Bp., 1943–1944, II. 263–278; RUSU: *Sinodul de la Florența* 117–127; VIOREL ACHIM: *Catolicismul la românii din Banat în evul mediu*. Revista istorică VII(1996). 41–55; Uő: *Convertirea la catolicism a românilor din zona Beiușului în două documente din 1421*. Mediaevalia Transilvanica V–VI(2001–2002). (a továbbiakban ACHIM: *Convertirea din zona Beiușului*) 85, 88–92, 93; Uő: *Dijmele din Caransebeș* 187, 193, 198–200.

16 EOkm II. 619, III. 609–610. sz.

17 KEMÉNY: *Bruchstück* 385; PĂCLIȘANU: *Dișmele* 457–458; ACHIM: *Românii și decimele* 12–13; Uő: „*Terrae Christianorum*” *din episcopia de Cenad* 169–170; Uő: *Politica față de ortodocși* 77. – Más, kevésbé megalapozott álláspont (CSIZMADIA: *Tized Erdélyben* 44; RUSU: *Sinodul de la Florența* 98) szerint a tizedkötelezettség csak 1468-tól terjedt ki – tartósan vagy ideiglenesen – az erdélyi románokra, de akkor már különbségtétel nélkül mindannyiukra (vö. LUPȘA: *Catolicismul și românii* 50–52 is).

18 PĂCLIȘANU: *Dișmele* 457–458; ACHIM: *Românii și decimele* 5–7, 10–13; Uő: „*Terrae Christianorum*” *din episcopia de Cenad* 170–173, 176–178; Uő: *Dijmele din Caransebeș* 189–192.

19 KEMÉNY: *Bruchstück* 385–392; PĂCLIȘANU: *Dișmele* 458, 460–461; ACHIM: *Românii și decimele* 9–10, 12–13; Uő: „*Terrae Christianorum*” *din episcopia de Cenad* 172–173, 175; Uő: *Dijmele din Caransebeș* 189. – Prodan ellenben azt az álláspontot képviseli, hogy az említett rendelkezések nem mentek át a gyakorlatba, így a középkor végén az erdélyi románok sem fizettek tizedet (PRODAN: *Iobăgia* I. 54–57).

történészek az 1398-as,²⁰ mások az 1425-ös vagy 1426-os évszámhoz kötik.²¹ Közelebből megvizsgálva azt találjuk, hogy a három dátum forrását ugyanazon évszám nélküli levél képezi, melyben Zsigmond király arról értesítette az erdélyi nemességet, hogy követek (almakeréki Apafi Miklós és szamosfalvi Gyerőfi László) útján kifejtett kérésük ellenére egyelőre nem hajtja be a püspöki és más egyházi birtokokon lakó románok tizedét (*decimam Volahorum episcopaliū et ecclesiasticorum exigere distulimus*), mivel a püspök bandériuma fenntartása, a káptalan és más egyházi személyek pedig hadi hozzájárulásuk teljesítése céljából kell, hogy megadóztassák románjaikat (*episcopus banderium proprium, capitulum autem et alii viri ecclesiastici certas summas pecuniarum ratione exercitus solvere et propter illas expediendas eorum Volahos exactionari habent*). Ígéretet tett azonban arra, hogy az éppen aktuális hadjárat végeztével ellátogat Erdélybe, és alapos tárgyalások után olyan döntést fog hozni az ügyben, mely mindkét felet kielégíti (*id quod cuilibet statui equum fiet secundum iustam rationem*). Külön utóiratban az „uratlan” nemeseket (*nobiles dominos ... non habentes*) is mentesítette a személyes hadba vonulástól (*ab ingressu presentis nostre exercituali expeditionis duximus supportandos*).²²

A szöveg eltérő keltezései annak tulajdoníthatók, hogy a dátumsorban a kelet hely (Visegrád) és a napi dátum (Sarlós Boldogasszony ünnepének előestéje, azaz július 1.) mellé az évszám nincs feltüntetve. Igaz, az éves keltezés elvileg rekonstruálható lenne az ugyanott megjelenő három uralkodási év segítségével, de ezek egymásnak szögesen ellentmondanak: a legtöbb közlésben²³ a magyar *annus regni* (11.) 1397-re (és nem 1398-ra!), a „római” (azaz német) királyi (2.) 1412-re, a cseh királyi (6.) pedig 1426-ra mutat.²⁴ Elképzelhető, hogy az

20 PĂCLIȘANU: *Dișmele* 457–458; LUPȘA: *Catholicismul și românii* 49.

21 KEMÉNY: *Bruchstück* 385; ACHIM: *Românii și decimele* 9–10.

22 Közlései: 1398. évi keltezéssel: BENKŐ: *Milkovia* II. 321–323; BEREKERESZTÚRI KÓSA Zsigmond: *De publica partium Transilvanarum administratione civili atque militari sub waywodis, qui terras illas Ultrasilvanas auspiciis regum Hungariae gubernabant*. Viennae, 1816. 50–51; *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Studio et opera Georgii FEJÉR. I–XI. Budae, 1829–1844. (a továbbiakban CD) X/3. 213–214; KEMÉNY József: *Erdélynek a' mohácsi ütközet előtt való befolyása a' magyarországi törvényhozásba és e'béli hajdoni függéséről*. Árpádia III(1838). 30–32; Ștefanu MOLDOVANU: *Colecțiune de diplome din diplomatiarul comitelui Iosifu Kemény care privescu mai alesu pe romani (valachi)*. Transilvania V(1872). (a továbbiakban MOLDOVANU: *Colecțiune*) 172; *Documente privitoare la istoria românilor*. Culese de Eudoxiu HURMUZAKI și însoțite de note și variante de Nicolae DENSUȘIANU. I/1–2. Buc., 1887–1890. (a továbbiakban HURMUZAKI: *Documente*) I/2. 400; *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum*. Ed. Antonius FEKETE NAGY–Ladislaus MAKKAJ. Bp., 1941 (Études sur l'Europe Centre-Orientale. Ostmitteleuropäische Bibliothek 29). 504–505. reg. – 1426. évi keltezéssel: Moldovanu: *Colecțiune* 234; HURMUZAKI: *Documente* I/2. 538–539. – 1425-re keltezett tartalmi kivonatok: CD X/8. 606; HURMUZAKI: *Documente* I/2. 533.

23 Néhány helyen (MOLDOVANU: *Colecțiune* 234; HURMUZAKI: *Documente* I/2. 539) a 10. magyar (1396) és 15. római (1425) év szerepel a dátumsorban (alternatívaként), de nyilván ezek sem békíthetők ki egymással.

24 Zsigmondot 1387. március 31-én koronázták magyar királlyá, cseh királlyá pedig 1420. július 28-án. Német királyi uralkodási éveit azonban nem 1414. november 8-i aacheni koronázásától, hanem 1410. szeptember 20-i megválasztásától számította (jóllehet ekkor – rajta kívül – csak két választófejedelem voksolt mellette, inkább érvényesnek a megismételt, 1411. július 21-i *electio* tekinthető). Vö. *Magyarország történeti kronológiája*. Főszerk. BENDA Kálmán. I–IV. Akadémiai, Bp., 1981–1982, I. 229, 243–244, 246, 248. Uralkodása nagy részében (1387–1401, 1409–1437) – az Anjou-kori gyakorlattól eltérően – az éra számítása nem a naptári évhez igazodott, hanem a trónra lépés nap-

egyes számok a szöveg átmásolása vagy kiadása közben torzultak el, és e szövegromlást elméletileg le is lehet vezetni, amennyiben feltételezzük, hogy a cseh uralkodási év helyesen hagyományozódott ránk,²⁵ vagyis az oklevél tényleges dátuma 1426. július 1.²⁶ Ez esetben az eredetiben „*regnorum nostrorum anno Hungarie XL^{mo}, Romanorum vero sedecimo*” állhatott, ahol az egyes sorszámok könnyedén torzulhattak XI-re és *secundóra*.²⁷

A fenti emendáció ellenőrzésének legegyszerűbb módja nyilván az oklevél eredetijének megtekintése lett volna. Ilyennel azonban nem rendelkezünk, sőt középkori vagy kora újkori hiteles átírásról sincs tudomásom. A legtöbb kiadás (közelebből az 1398-ra keltezettek) Benkő József közlésén alapul, aki a maga részéről nem jelölte meg a szöveg forrását. Az 1426-ra datált közlések szolgai módon követik Kemény József egyik, 1840 táján készült másolatát,²⁸ amely forrásként gróf Székely Ádámnak (†1789) akkor a kolozsvári Református Kollégium könyvtárában található kéziratgyűjteményére hivatkozott.²⁹ A kollégium anyagát jelenleg a Román Nemzeti Levéltár kolozsvári részlegén őrzik, ahol sikerült is megtalálni a szöveget tartalmazó két kötet egyikét, azonban forráshivatkozás híján ez már nem nyújtott további útmutatást a nyomozásban.³⁰ A szövegtorzulások hasonlósága alapján azonban feltételezhe-

jával kezdődő ún. átmenő évszámítást követte (ENGEL Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. I–II. MTA TTI, Bp., 1996 [História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5]. [a továbbiakban Engel: *Archontológia*] I. 528–529, ill. 549–564, passim).

- 25 A három királyi cím és a napi dátum alapján bizonyos, hogy a levelet 1421–1432 közé kell keltezni, mert 1433. május 31-i római koronázása után Zsigmond már császári titulust és uralkodási évét is feltüntette a hasonló típusú oklevelekben (vö. CD X/8. 648, 649).
- 26 Vö. *Zsigmondkori oklevéltár*. Szerk. MÁLYUSZ Elemér–BORSA Iván–C. TÓTH Norbert–NEUMANN Tibor–LAKATOS Bálint. I–XII. Akadémiai–MNL OL, Bp., 1951–2013. (MNL OL Kiadványai II: Forráskiadványok 1, 3–4, 22, 25, 27, 32, 37, 39, 41, 43, 49, 52.) (a továbbiakban ZsOkl.) I. 594 (5386. és 5387. sz. között).
- 27 A római számok és betűkkel kiírt számnevek váltakozó használatára egy dátumsoron belül lásd: HÁZI Jenő: *Sopron királyi város története*. I/1–II/6. Sopron, 1921–1943. (a továbbiakban HÁZI: *Sopron*) I/2. 220, 261, 269, 307; CD X/8. 648, 649 stb.
- 28 A Román Akadémia Könyvtárának Kolozsvári Fiókja, Különgyűjtemények (Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj, Colecții Speciale) (a továbbiakban KvAkKt), mss. KJ 288/C: JOSEPHUS KEMÉNY: *Diplomatarii Transilvanici Supplementum*. I–XII/b. (a továbbiakban KEMÉNY: *DiplSuppl*) III. 91–92.
- 29 A gyűjtemény rövid történetét lásd JAKÓ Zsigmond: *A középkori okleveles források kutatása Erdélyben* = EOkm I. (a továbbiakban JAKÓ: *Erdélyi forráskutatás*) 16.
- 30 A Román Nemzeti Levéltárak Kolozs Megyei Fiókja (Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale ale României), fond. 890: a Kolozsvári Református Kollégium gyűjt. (Colecția colegiului reformat Cluj), nr. 46: Székely-gyűjt. IV. 235–236 (1426-ra keltezve). A Kemény által jelzett, ám 1425-re datált másik másolat (uo. nr. 43[?]: Székely-gyűjt. II. 93) a román állami levéltárak középkori (!) anyagának folyamatban levő digitalizációja miatt hozzáférhetetlen. – Mivel a Székely-gyűjtemény nagyjából az Apafiakra és a Bethlenekre vonatkozó oklevél-szövegeket tartalmaz (akár csak a fenti tétel is), elképzelhetőnek tartom, hogy ezeket az Erdélyi Fiscalis Levéltár Apafiana állagából (vö. TRÓCSÁNYI Zsolt: *Erdélyi kormányhatósági levéltárak*. Akadémiai, Bp., 1973 [MOL Kiadványai I: Levéltári leltárak 5]. 545, 559–560.) másolták ide. Ebben kutatni azonban nem állt módomban.

tő, hogy ez és a Benkő-féle kiadás közelebbi kapcsolatban állnak egymással, talán egyazon hibás másolatról készültek.³¹

Kemény másolatgyűjteményében a szöveg még háromszor fordul elő. Ebből az egyik kevésbé érdekes, mert Benkő közlését követi.³² A másodikban viszont eredetileg az általam is rekonstruált uralkodási évek szerepeltek, és ennek megfelelően keltezése is 1426-os, utólag azonban – Benkő és Kósa műveinek hatására – Kemény „helyesbítette” a sorszámokat, és az évi keltezést is 1398-ra tette.³³ Lehetséges tehát, hogy a neves forrásgyűjtő itt az eredeti vagy – ami valószínűbb – egy jobb minőségű másolat alapján dolgozott, amit egyes nevek (Gerew, Wissegrad) korhű formája is alátámasztana. Még figyelemre méltóbb a harmadik, mindeddig kiadatlan szövegváltozat, mely a kolozsmonostori konvent 1426. november 1-jei átírásába ágyazva olvasható, bő magyarázó jegyzetanyaggal.³⁴ Bár az átírás eredetije sem maradt ránk, és Kemény ezúttal sem adja meg másolata forrását, a középkorias névalakok és a csaknem helyes dátumsor³⁵ az eredetihez viszonylag közel álló variánsról árulkodnak.

Az 1425-ös tartalmi kivonatot közlő Fejér György az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Kézirattárában található *Codex Széchényianus* (tom. VI, nr. 81) hivatkozik forrásként, valójában azonban aligha látta az idézett kötetet, hiszen szóról szóra átveszi a gyűjtemény első, az egyes kötetek tartalmát bőven ismertető katalógusának megfelelő bejegyzését.³⁶ Sajnos, az egykor tizennégy *tomus* számláló *Codex Széchényianus* az OSZK jelenlegi állományában már nem azonosítható, ellenben a régi katalógus útmutatása alapján ugyanott, egy másik, 1792–1793-ban készült másolati kötetben sikerült megtalálnom a vizsgált szövegnek ugyancsak 1425-re datált változatát.³⁷ Ennek utalása Cornides Dániel nagybecsű gyűjteményéhez vezetett tovább,³⁸ minthogy azonban a forrásmegjelölés ez utóbbinál már hiányzott, ezúttal sem sikerült a 18. század második felénél korábbi szövegtenűt találni, és a hipotetikus eredetihez közelebb jutni.

31 Kevésbé valószínű, hogy Benkő inspirálódott volna a Székely-gyűjteményből, mert ez esetben aligha keltezi a szöveget 1398-ra, és mert utóbbi csak Benkő művének 1781. évi kiadása után, 1789-ben vált hozzáférhetővé a nyilvánosság számára (l. fent). Benkőtől sem kerülhetett a szöveg Székelyhez, különben nem ez lett volna az egyedüli átvétel.

32 KvAkKt, mss KJ 288/D: Josephus KEMÉNY: *Diplomatarii Transilvanici Appendix*. I–XXII. (a továbbiakban Kemény: *DiplApp*) IV. 124.

33 „regnum nostrorum annorum Hungariae *quadragesimo* <videlicet XI>, Romanorum *XVI* <vero II> et Bohemiae sexto” (KEMÉNY: *DiplSuppl* II. 307–309).

34 KEMÉNY: *DiplApp* V. nr. 26^{a–e}.

35 „regnum nostrorum anno Hungariae XXXIX, Romanorum vero XVI, Bohemiae VI” (uo. 26^b).

36 Jacobus Ferdinandus MILLER: *Catalogus manuscriptorum Bibliothecae Nationalis Hungaricae Széchényiano-regnicolaris*. I–III. Sopronii, 1815. I. 504. Vö. CD X/8. 606.

37 Országos Széchényi Könyvtár, Bp., Kézirattár, Fol. Lat. 1119.: *Chartae Transsylvanicae diversi argumenti ex documentis fide dignis descriptae*, fol. 188^v. A kötet anyagát nagyjából Cornides gyűjteményéből, kisebb hányadában Fejérvári, Pray, Hevenesi munkáiból másolták össze.

38 Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Bp., Kézirattár: CORNIDES Dániel: *Diplomatarium*. I–XIII., II. 288–289. (A szöveg fényképmásolatához Ősz Sándor Előd és Láng Klára szívességéből juthattam hozzá, segítségüket ez úton köszönöm!). Itt oklevelünk évi keltezése az alábbi: „regnum nostrorum annorum Hungariae X^{mo}, Romanorum XVI° et Bohemiae sexto.” – Cornides munkásságának rövid ismertetésére és gyűjteményének értékelésére JAKÓ: *Erdélyi forráskutatás* 16–17.

Mindezt azért volt szükséges részletekbe menően taglalni, mert egyébként az eredeti hiánya, valamint Benkőnek és Keménynek az oklevél „forgalomba hozásában” játszott döntő szerepe a kétségek árnyát vetik a szóban forgó forrásra.³⁹ A több ágon történt szövegahagyományozódás azonban azt valószínűsíti, hogy a szóban forgó oklevél – ha a zavaros keltezés miatt nem is mentes minden kételytől – semmiképpen sem lehet a 18. század eruditus forrásgyűjtőinek a koholmánya. A hitelesség kérdését persze ez még önmagában nem dönti el, így további, immár tartalmi jellegű vizsgálódásokra van szükség.

A hitelesség mellett szól, hogy a forrás műfajilag megfelel vélelmezett korának. Hasonló jellegű zárt parancsokra (*litterae clausae*)⁴⁰ – tudniillik ahol a címzett személye csak a külzetre írt címzésből derül ki, a levél szövegében *inscriptió*ként csak a *fideles dilecti!* megszólítás szerepel, de a dátumsorban a különféle uralkodási évek is fel vannak tüntetve (sokszor a keresztény éra évszáma nélkül) – éppen az 1420-as évekből ismerek először párhuzamokat.⁴¹ Ugyanígy a benne szereplő tények is megfelelnek a valóságnak: Apafi Miklós 1399 és 1446, Gyerőfi László pedig 1411 és 1430 között szerepel a forrásokban,⁴² Zsigmond 1426 júliusában tényleg Visegrádon volt, majd – ígéretének megfelelően – 1426 novembere és 1427 júliusa között hosszú ideig Erdélyben tartózkodott.⁴³ A küszöbön álló háborúról szóló híradás is helytálló, hiszen az uralkodó már 1426. június 12-én arról írt Henry Beaufort winchesteri püspöknek (1404–1447), hogy három sereget akar útnak indítani, részben a husziták, részben – saját vezetése alatt – a törökök ellen, akik május végén elűzték országából II. Dan havasalföldi vajdát (1422–1431).⁴⁴ A hadjárat az év nyarán vagy őszén meg is valósult, a tervhez

39 Mindkét jeles forrásgyűjtő és -kiadó nevéhez kötődnek hamisítványok: Benkőre lásd EOkm I. 7, 148. sz. – Keményről: MÁLYUSZ Elemér: *Gróf Kemény József oklevélhamisítványai*. Levéltári Közlemények LIX(1988). 197–216; MARTIN RADY: *The Forgeries of Baron József Kemény*. Slavonic and East European Review LXXI(1993). 102–125.

40 Vö. SZENTPÉTERY Imre: *Magyar oklevéltan*. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1930 (A Magyar Történettudomány Kézikönyve II. 3). 187, 189; FRANCISC PALL: *Diplomatica latină cu referire la Transilvania (sec. XI–XV) = Documente privind istoria României. Introducere*. I–II. Academiei, [Buc.], 1956. II. 259–262, 286–288.

41 1422: MNL OL, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban DF) 239 437 = ZsOkI IX. 120. sz., HÁZI: *Sopron* I/2. 220, CD X/6. 480–481 = 555–556 (utóbbi tévesen 1423-ra keltezte); 1424: HÁZI: *Sopron* I/2. 261; 1425: uo. 269–270 (utóirat is!); 1426: uo. 306–307; 1435: CD X/8. 648, 648–649. Ezek mindegyikét városokhoz (Pozsony, Sopron, Bátfá) intézték, és ennek köszönhető fennmaradásuk is. Érdekes lenne tudni, hogy az erdélyi nemesekhez intézett 1426. évi levelet – ha valódi – melyik levéltár örökölhette a 18. századra? Talán a követek egyikének (leginkább Apafi Miklósnak) az utódai jöhetnének szóba...

42 ENGEL Pál: *Középkori magyar genealógia = Magyar középkori adattár*. CD-ROM, [Bp.], 2001. Becsegergely nem 2. tábla: Apafi, ill. Mikola rokonsága 2. tábla: Gyerőfi (szamosfalvi).

43 ENGEL Pál–C. TÓTH Norbert: *Itineraria regum et reginarum. Királyok és királynék itineráriumai (1382–1438)*. MTA, Bp., 2005 (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam. Segédletek a középkori magyar történelem tanulmányozásához 1). (a továbbiakban ENGEL–C. TÓTH: *Itineraria*) 120–122.

44 *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*. Adunate de Neculai IORGA. I–III. Buc., 1895–1897. III. 80–81. Regesztája: *Die Urkunden Kaiser Sigmunds 1410–1437*. Hrsg. Wilhelm ALTMANN. I–II. Innsbruck, 1896–1900 (Regesta Imperii XI/1–2). II. 6667. sz. Vö. Viorica PERVAIN: *Lupta antiotomană la Dunărea de Jos în anii 1425–1427*. Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca XXVI(1983–1984). (a továbbiakban PERVAIN: *Lupta antiotomană*) 103–104; LIVIU CÎMPEANU: *Dan al II-lea, Sigismund de Luxemburg și cruciada târzie. Un document înedit din arhiva*

képest csupán annyi eltéréssel, hogy a királyi hadat nem maga Zsigmond, hanem Ozorai Pipo temesi ispán vezette.⁴⁵

Nem ismeretlen a korszak írásos anyagában a familiárisként szolgáló és az „uratlan” (*dominos non habentes*) kismanesek megkülönböztetése sem. Zsigmond király 1435. évi (ún. ötödik) dekrétuma előírta, hogy előbbieket uruk pénzén, ennek bandériumában, utóbbiak viszont saját költségükön és a megyéispán vezetésével tartoznak hadba vonulni.⁴⁶ Nem kétséges, hogy e második – amúgy igen alacsony harcértékű – kategóriának jól jöhetett az anyagiilag megterhelő hadakozás alóli ideiglenes felmentés 1426-ban.

Más tekintetben azonban forrásunk nyelvhasználata és hangvétele problémás. Bár az elsőre szokatlannak, inkább az újkori latinság részének tűnő szavak (*conspectum, facunde, gratitudo, subsistens, involutus*) többsége megtalálható a korszak okleveles anyagában, ugyanez már nem mondható el a belőlük épített ritka szószervezetekre (pl. *ingratius apparere non debet, exigere distulimus, causis rationabilibus subsistentibus*).⁴⁷ A mondatok felépítése néhol az érthetlenségig bonyolult, számos közbeékelés és sallang terheli a szöveget. A barokkos fogalmazáshoz ráadásul meglepően visszafogott és diplomatikus hang társul: az uralkodó majdhogynem mentegetőzik az erdélyi nemesség (!) előtt amiatt, hogy egyelőre nem szedi be az egyházi birtokokon lakó románok tizedét. Mindez különösen a hasonló jellegű parancsok⁴⁸ világos és egyszerű fogalmazásával, valamint ellentmondást nem tűrő stílusával összevetve szembeöt-

ordinului teutonici. Studii și Materiale de Istorie Medie XXX(2012). (a továbbiakban CÎMPEANU: *Dan al II-lea*) 62–63. Köszönöm W. Kovács Andrásnak a román szakirodalom felkutatásában nyújtott segítségét!

- 45 Az útirányról, az ellenségről, a hadvezér személyéről és egyes résztvevőkről az egyik fél hadba vonulása miatt június elejétől október 6-ra meghirdetett perhaszaltások (MNL OL, Diplomatikai Levéltár [a továbbiakban DL] 80 042^r, 89 876, 80 056, 80 057) tudósítanak. A királyi had még szeptember 5-én, ill. október 8-án is fegyverben volt, ezért a folyamatban levő pereket tovább használták október 6-ról 1427. január 13-ra (DF 268 668 = *Documenta Romaniae Historica. D. Relații între țările române*. Întocmit de Ștefan PASCU–Constantin CÎHODARU–Konrad G. GÜNDISCH–Damaschin MIOC–Viorica PERVAIN. I. Academiei, Buc., 1977. [a továbbiakban DocRomHist D I.] 240–241, ill. DF 286 463). Ozorai Pipo szeptember 8-án Orsován tartózkodott (DL 87 996, vö. C. Tóth Norbert: *Zsigmond király tisztségviselőinek itineráriuma*. I. [Uralkodásának elejétől az 1420-as évekig]. Századok CXXXVIII[2004]. 487), nem tudni azonban, hogy oda- vagy már visszaúton. Ezért a hadjárat idejét is kétféleképpen lehet rekonstruálni: a szakirodalom általában július–augusztus közé teszi (PERVAIN: *Lupta antiotomană* 104–106; ENGEL Pál: *Ozorai Pipo. Ozorai Pipo emlékezete* [a továbbiakban ENGEL: *Ozorai Pipo*] = Uő: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*. Szerk. CSUKOVITS Enikő. Osiris, Bp., 2003. [a továbbiakban ENGEL: *Tanulmányok*] 266, 293 [133. jegyz.]), de van, aki szeptember–október hónapokra datálja (CÎMPEANU: *Dan al II-lea* 63–64). – Az akció sikere kérdéseltű volt, mivel a magyarpárti fejedelmet a törökök még az év végén ismét kiszorították az országból (vö. DocRomHist D, I. 242–243, 247–248). II. Dan trónját csak Zsigmond újabb, kétszeri (1427. március–április, ill. július) beavatkozása nyomán sikerült megszilárdítani (vö. PERVAIN: *Lupta antiotomană* 107–114; ENGEL–C. Tóth: *Itineraria* 121–122; CÎMPEANU: *Dan al II-lea* 65–70 csak a tavaszi betörésről tud).
- 46 *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457*. Coll. Francisci DÖRY. Ed. Georgius BÓNIS–Vera BÁCSEI. Akadémiai, Bp., 1976 (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II: Fontes 11). (a továbbiakban *Decreta 1301–1457*) 279–280 (2. §).
- 47 Vizsgálatomhoz a középkori Magyarország digitális könyvtárának (www.mol.arcanum.hu/medieval) keresőprogramját használtam.
- 48 Lásd fent 41. jegyz.

lő. Összességében tehát, bár a hamisítás ellenében szóló érvek is erősek, az eredeti hiánya és a stilisztikai kétfélek miatt érdemes fenntartásokkal használnunk az oklevelet.⁴⁹

A hitelesség kérdése azonban tulajdonképpen másodlagos fontosságú, mivel szerintem az iratot akkor sem használhatnánk forrásként az egyházi dézsma és a románság kapcsolata tekintetében, ha minden gyanú felett állna. Amennyiben ugyanis a *decima Volahorum episcopali* mot klasszikus értelemben vett tizednek értelmezzük, akkor miért állítja forrásunk különös kegynek azt, hogy az uralkodó egy ideig nem szedi be, és miért sérelmezi elengedését (az egyház javára!) a tartomány nemessége? A tized behajtása ugyan a világi karhatalom (*brachiumulare*) – különösen a királyi védelem és a megyei hatóság közreműködése⁵⁰ – nélkül aligha lett volna megvalósítható, ennek ellenére a középkorban ez nem vált hivatalos állami adóvá, hiszen eszmeileg az legitimálta, hogy „Krisztus öröksége”⁵¹, vagyis jogos tulajdonosa csakis az egyház lehet. Hasonlóképpen, noha az egyes nemesek (vagy akár azok összessége) sokszor konfliktusba kerültek a tizedek ügyében a felsőbb klérussal, e viták mégsem elvi alapon robbantak ki, hanem általában a tizedszedésnek a nemesi birtokok lakóit érintő gyakorlati kérdései vagy személyes ellentétek miatt. Abba, hogy a püspök miként adóztatja saját jobbágysait (ráadásul olyan illetékekkel, ami „lelki jogon” még mások birtokáról is megilleti), laikusoknak biztosan nem volt beleszólása.

Lehetséges kiútnak tűnhet e dilemmából, ha tekintetbe vesszük az államnak és a tizedszedésnek a török veszély felerősödése miatt megváltozott kapcsolatát. A nikápolyi vereség után, 1397 októberében tartott temesvári országgyűlésen ugyanis Zsigmond, a bárók és a nemesek indítványára, elrendelte (63. §), hogy amíg a „pogányok” elleni háború tart, minden egyházi személy köteles átengedni jövedelme felét⁵² a határok védelmére, ráadásul oly módon, hogy a birtokosok a jobbágyaiktól származó tized felét egyenesen az országgyűlés által kijelölt

49 C. Tóth Norbert álláspontja szerint – melyet a *Zsigmondkori oklevéltár* XIII. kötetének szerkesztőjeként, az 1426. évi teljes magyarországi okleveles anyag ismeretében fogalmazott meg, és 2016. szept. 26-i magánlevelében közölt e sorok írójával – a kolozsmonostori konvent 1426. nov. 1-jei, csak Kemény másolatából ismert átírásának szövege is „legalábbis problémás”, mivel olyan formulákat használ (pl. *sine diminutione et augmento prorsus aliquali*), amelyek az említett hiteleshely egykorú okleveleiben nem fordulnak elő, csak a század végén, akkor is ritkán és más oklevéladóknál. Emiatt mind az átíró, mind az átírt szöveget koholmánynak ítéli, melyeknél legfeljebb a hamisítás ideje lehet kérdéses. Szakvéleményét ez úton is köszönöm!

50 Lásd pl. 1397: *Decreta 1301–1457* 173 (66. §); 1411: Uo. 233–234 (6. §); 1538: SZEREDAI: *Notitia* 159; 1553: Uo. 174.

51 „decime viris ecclesiasticis debeant provenire” (1357: DocRomHist C, XI. 86); „patrimonium crucifixi” (1403: DF 287 051; 1432: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. Hrsg. von Franz ZIMMERMANN–Carl WERNER–Georg MÜLLER–Gustav GÜNDISCH–Herta GÜNDISCH–Konrad G. GÜNDISCH–Gernot NUSSBÄCHER. I–VII. Verein für Siebenbürgische Landeskunde–Academiei, Hermannstadt–Buc., 1892–1991. [a továbbiakban Ub] IV. 458, 492; 1435: Uo. 563; 1486: DF 292 085); „patrimonium Christi” (1468: DF 277 565; 1498: DF 277 631; 1500: DF 277 657, 277 662); „patrimonium ecclesie Christi” (1500: DF 277 658); „patrimonium crucis Christi” (1500: DF 277 653); „patrimonium episcopi” (DF 277 684).

52 Néhányszor a pápaság részéről is felmerült, hogy rendkívüli hozzájárulásként jövedelmük felét követelje az erdélyi plébánosoktól, de ennek Zsigmond mindannyiszor útját állta (vö. 1393: Ub III. 50–51; 1412: Ub III. 515–517, 547–549). Ez az illeték nem tévesztendő össze az *annatákkal*, melyeket a klerikusok a megüresedett kisebb javadalmak betöltésekor kellett fizetniük a pápai kincstárnak, és szintén az éves jövedelem felét tette ki.

személyek kezébe kell, hogy átadják.⁵³ Mivel pedig Zsigmond eme intézkedése 1439-ig érvényben volt, hiszen a török fenyegetés tartós maradt,⁵⁴ magyarázható lenne a király és a nemesség 1426. évi érdekeltsége a dézsma kérdésében.

A fenti hipotézis ellenőrzését megkönnyíti, hogy a közelmúltban alapos tanulmány készült az 1397. évi törvény 63. cikkelyének végrehajtásáról.⁵⁵ Eredményei közül témánk szempontjából kettőnek van jelentősége. Az egyik az a felismerés, hogy a hadiadó fizetése során egyháziak mindvégig ugyanakkora (csak az adott intézmény kilététől függő) összeget⁵⁶ róttak le a király megbízottainak⁵⁷ vagy kincstartójának. Ennek nagyságát az érintettek a királlyal folytatott egyezkedés során állapították meg,⁵⁸ és rajta már a későbbi, évről évre meghirdetett tanácskozások sem változtattak (a tét csupán az volt, hogy kap-e valaki felmentést arra az évre a fizetés alól).⁵⁹ A hadiadó tehát inkább egyféle „átalánydíjnak” tekinthető, és – a dekrétum előírásától eltérően – nem függött az éppen aktuális évi jövedelemtől,⁶⁰ melynek állami ellenőrzésére, netán lefoglalására kísérlet sem történt.

Másrészről az is megállapítást nyert, hogy az előírt adót – egyes oklevelek félreérthető szóhasználatára ellenére – valójában csak az egyházi középréteg tagjai, vagyis a prépostok és káptalanjaik, a főesperesek és egyes monasztikus rendek (bencések, premontreiek) fizették, a püspökök nem. Ők ugyanis – amint azt a görcső alá vett 1426. évi oklevél is jelzi – azzal járultak hozzá az ország védelméhez, hogy fegyverben tartották bandériumaikat.⁶¹ Természetesen erre csak a főpapi bevételeik túlnyomó részét kitevő tizedjövedelmek birtokában volt lehetőségük,⁶² melynek közvetlen kezelésbe vétele tehát nem állt az állam érdekében (ráadásul kánonjogellenes is lett volna). Ilyesmire csak széküresedés esetén kerülhetett sor: egy-egy

53 *Decreta 1301–1457* 172.

54 DEÉR József: *Zsigmond király honvédelmi politikája*. Hadtörténeti Közlemények XXXVII(1936). 189; ENGEL Pál: *Magyarország és a török veszély Zsigmond korában (1387–1437)*. Századok CXXVIII(1994). 277, 285 (10. jegyz.); Uő: *Szent István birodalma. A középkori Magyarország története*. MTA TTI, Bp., 2001 (História Könyvtár: Monográfiák 17). 192–193.

55 C. TÓTH Norbert–LAKATOS Bálint–MIKÓ Gábor: *A pozsonyi prépost és a káptalan viszálya (1421–1425). A szentszéki bíráskodás Magyarországon – a pozsonyi káptalan szervezete és működése a XV. század elején*. Bp., 2014 (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 3). (a továbbiakban C. Tóth et al.: *Pozsonyi viszály*) 179–199.

56 Uo. 185–186. (8. táblázat)

57 Személyükre lásd Uo. 195–196.

58 Uo. 193. Vö. 1397: ZsOkl I. 5098, 5122. sz.; 1398: Uo. I. 5559, 5617. sz.; 1399: Uo. I. 5899. sz.

59 C. Tóth et al.: *Pozsonyi viszály* 191–193.

60 Uo. 188, 193.

61 Uo. 197–198. – Az erdélyi püspököknek a Zsigmond kor végén 150 lándzsát (= kb. 450–600 fő) kellett készenlétben tartania; bandériumára elsősorban a Havasalföld felé irányuló hadmozdulatokban számítottak (1415/1417: *Decreta 1301–1457* 398; 1432/1433: uo. 420).

62 1436: [György erdélyi püspök] „pro defensione et conservatione partiumstrarum Transilvanarum banderium suum sive gentes suas exercitiales in proximo contra rabidos insultus perfidorum Turcorum easdem partes nostras et ipsarum confinia devastantium levare et transmittere debet atque tenetur, proptereaque omnes redditus et proventus sui episcopatus ante tempus limitatum sibi necessario debet administrari” (Ub IV. 600–601). – Idővel az a felfogás terjedt el, hogy a püspökök tizedjogát honvédelmi feladataik legitimálják: 1500: [a tizedek] „pro defensione regni ordinati sunt” (DF 277 658, 277 653); 1504: [Miklós erdélyi püspök] „gentes suas, quas pro patrie illius defensione continue alere tenetur, ex proventibus huiusmodi decimalibus servare ... habet” (DF 277 684).

püspök halála után Zsigmond gyakran évekig világi *gubernatorok* kezén hagyta annak egyházmegyéjét, az ottani tizedeket pedig a déli végek megerősítésére fordította.⁶³ Ez a lehetőség sem alkalmazható azonban az 1426. július 1-jei oklevélben vázolt helyzetre, hiszen ekkor az erdélyi püspöki széket Csanádi Balázs (1424–1427) töltötte be.⁶⁴

Véleményem szerint tehát az itt említett *decima Volahorum* – ha létezett egyáltalán – nem jelentheti a „rendes” egyházi tizedet, inkább valamiféle királyi illeték kellett, hogy legyen, amelyet kifejezetten a románok fizettek a kincstárnak.⁶⁵ Párhuzamként talán az az 1293. évi oklevél hozható fel, melyben III. András király – IV. László korábbi kiváltságát megismételve – mentesítette az erdélyi káptalan Fülesd és Enyed nevű földjeire telepítendő 60 román családot az ötvened és a dézsma megfizetése alól. A szöveg itt egyértelműen jelzi, hogy nem egyházi tizedről, hanem egy – közelebbiről ismeretlen – királyi adóról van szó.⁶⁶ Prodan mind az 1293. évi, mind az 1426. évi adatot egyszerűen csak az ötvened szinonimájaként értelmezi,⁶⁷ ami azért is figyelemre méltó álláspont, mert tudomásunk van arról, hogy ezt Zsigmond király – állítólag megnehezítelve az erdélyi nemességre (talán az 1403. évi felkelésben való tömeges részvételük miatt?) – az erdélyi káptalannak a 13. század végétől mentességet élvező románjaitól is behajtotta, és a testület csak 1446-ban Hunyadi János kormányzótól nyerte vissza előjogait.⁶⁸ Ebben a kontextusban érthetőbb, hogy miért háborogtak a tartomány nemesei a „román tized” beszédese során az egyházi birtokosoknak nyújtott átmeneti

63 ENGEL Pál: *A magyar királyság jövedelmei Zsigmond korában* = Uő: *Tanulmányok* 430, 432 (20. jegyz.); Uő: *Szent István birodalma* 193; C. TÓTH Norbert: *Az esztergomi szék üresedése 1419–1423 között*. Századok CXXXVII(2003). 893–895; Uő: *A főpapi székek betöltésének gyakorlata Zsigmond király uralkodása alatt*. Gazdaság & Társadalom IV(2012). Különszám. 112–114.

64 Engel: *Archontológia* I. 70.

65 Weisz Boglárka szóban közölt véleménye szerint – melyet ez úton is köszönök – a szóban forgó *decima* olyasféle általános rendkívüli adó lehetett, mint az 1387-ben kirótt heted (vö. ENGEL: *Szent István birodalma* 193.) vagy az 1434-ben meghirdetett ötvened (ami a maga rendjén szintén csak névrokona a juhötvenednek, vö. MÁLYUSZ Elemér: *Zsigmond király uralma Magyarországon*. Gondolat, Bp., 1984. 118–122.). Ez esetben viszont kérdéses, hogy miért csak a románok tizede képezi a vita tárgyát 1426-ban.

66 „ab omnique exactione seu collecta regali scilicet quinquagesima, decima vel quacumque alia iidem Olaci extorres habeantur, penitus et immunes”; „nullus collector seu executor regalis decime seu quinquagesime vel collectarum quemlibet pro tempore constitutus Olacos ipsius capituli ... audeat molestare, nec quinquagesimam, decimam seu exactionem aliam quamlibet exigere presumat ab eisdem” (Ub I. 195–196). Vö. EOkm I. 342, 519–520. sz.

67 1374-ben a váradi káptalan román jobbágysai is juhaik tizedrészét adták ötvened címén (DocRomHist C, XIV. 700). Vö. PRODAN: *Iobágia* I. 53, 54–55. – Prodan (Uo. 53) azt is lehetségesnek tartja, hogy az 1293. évi *decima* sertés- vagy méhtizedet takar, melyek a késő középkorban a románok által is fizetett (tehát nem vallásspecifikus) földesúri adók voltak (Uo. 67).

68 A káptalani birtokok mentességére: 1293: Ub I. 195–196 = EOkm I. 342, 519. sz., vö. még 1331: EOkm II. 708. sz. Zsigmond jogtipró lépésére és a Hunyadi-féle restitúcióra: 1446: DL 31 142 (vö. még 1446: DL 277 507; 1453: DF 277 531; 1458: DF 277 538–277 539). – Az erdélyi püspök birtokaira nem rendelkezünk hasonló jellegű adatokkal, de előbb-utóbb ezek is mentességet nyerhettek, mert az 1461. évi ötvenedjegyzékben nem szerepelnek (DL 25 989. Kiadása: Z[enovie] PĂCLIȘANU: *Un registru al quinquagesimei din 1461 = Fraților Alexandru și Ion I. Lapedatu la împlinirea vârstei de 60 de ani*. Imprimeria Națională, Buc., 1936. [a továbbiakban PĂCLIȘANU: *Quinquagesima*] 595–603).

kedvezések miatt. Az uralkodó motivációja már magából a szövegből kitűnik: a mentesség révén az egyháziak hadi potenciálját akarta növelni.

Kijelenthetjük tehát, hogy az 1426. évi levél nem alkalmas annak igazolására, hogy az egyházi birtokokon lakó románok egyöntetűen (egyházi) tizedadásra lettek volna kötelezve Erdélyben. Rajta kívül pedig nincs is más bizonyíték a szóban forgó álláspont mellett. Mi több, a késő középkori összeírások kifejezetten ellene vallanak. Az erdélyi káptalan jövedelemjegyzékeiben (1477, 1496, 1504) a kecskékel adózó (tehát román) falvak halmaza teljesen elkülönül az egyházi tizedet, azaz gabona- és bordézsma-t fizető településektől.⁶⁹ Ha elvileg el is képzelhető, hogy utóbbiak közül némelyikben románok (is) laktak,⁷⁰ akkor is nyilvánvaló, hogy a román falvak zöme nem tartozott tizedet adni. Az erdélyi püspökség birtokainak 1552 körül készült urbáriuma nem jelzi ugyan, hogy mely települések voltak dézsma-kötelesek, de az itt románnak (*Walacalis*) mondott vagy kenéz vezette falvak⁷¹ a hét erdélyi vármegye tizedfizető helyeit felsoroló 1587–1589. évi dézsmaárenda-lajstromban nem szerepelnek.⁷²

A fenti gondolatmenet eredményeként leszűrhetjük, hogy nem tartható fenn az az elterjedt és a szakirodalomban közhelyként ismételt felfogás, miszerint az erdélyi egyházi földesken lakó románok a tizedfizetés tekintetében hátrányosabb helyzetben lettek volna a királyi vagy nemesi birtokokon élő társaiknál.⁷³ Valójában mindannyiukra ugyanaz az elv vonatko-

69 Kecse(ötvenedet?) adnak: Fülesd, Zalatna, Ompolyica, Metesd, Bokorháza, Muzsnaháza, Nagy- és Kisorbó, Oláhbocsárd, Diómál, Bánya(?), Pád, Répás (1496: BARABÁS Samu: *Erdélyi káptalani tizedlajstromok*. Történelmi Tár 1911. [a továbbiakban BARABÁS: *Tizedlajstromok*] 436.). Román népességüket bizonyítja az explicit adatok (EOkm I. 519, III. 335, 498. sz., DF 275 267) mellett az *Oláb-* jelző (DF 277 596, 275 410, 277 694, DL 36 354), valamint kenézek (EOkm II. 550. sz., DL 30 962) és juhötvened említése (PÁCLIŠANU: *Quinquagesima* 597). – Gabona- és bortizedet fizetnek a káptalani birtokokról: Kutyfalva, Fel- és Nagyenyed, Magyarorbó, Bocsárd, Vajasd, Borbánd, Kisfalud, Gyulafehérvár, Poklospatak, Sós-patak, Dálya, Magyar- és Bolgárcserged, Keresztényfalva, Buzd (1477: BARABÁS: *Tizedlajstromok* 417; 1496: Uo. 421–422, 428–429; 1504: DF 277 689, fol. 2^v–3^r, 7^v–8^r). Magyar, ill. szász lakosságukra elsősorban katolikus papjuk (EOkm II. 549, 1041, 1059, 1075–1079, III. 217–218. sz.; Ub III. 338, 369; *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei* [1289–1556]. Közzéteszi JAKÓ Zsigmond. I–II. Akadémiai, Bp. 1990 [A MOL Kiadványai II: Forráskiadványok 17]. I. 112–113, 1099, 1403, 1514. sz.; DF 277 525; DL 31 026 stb.) és Magyar-, ill. Szász- jelzőjük (DF 277 596, 277 694, DL 28 865, 36 354) utal.

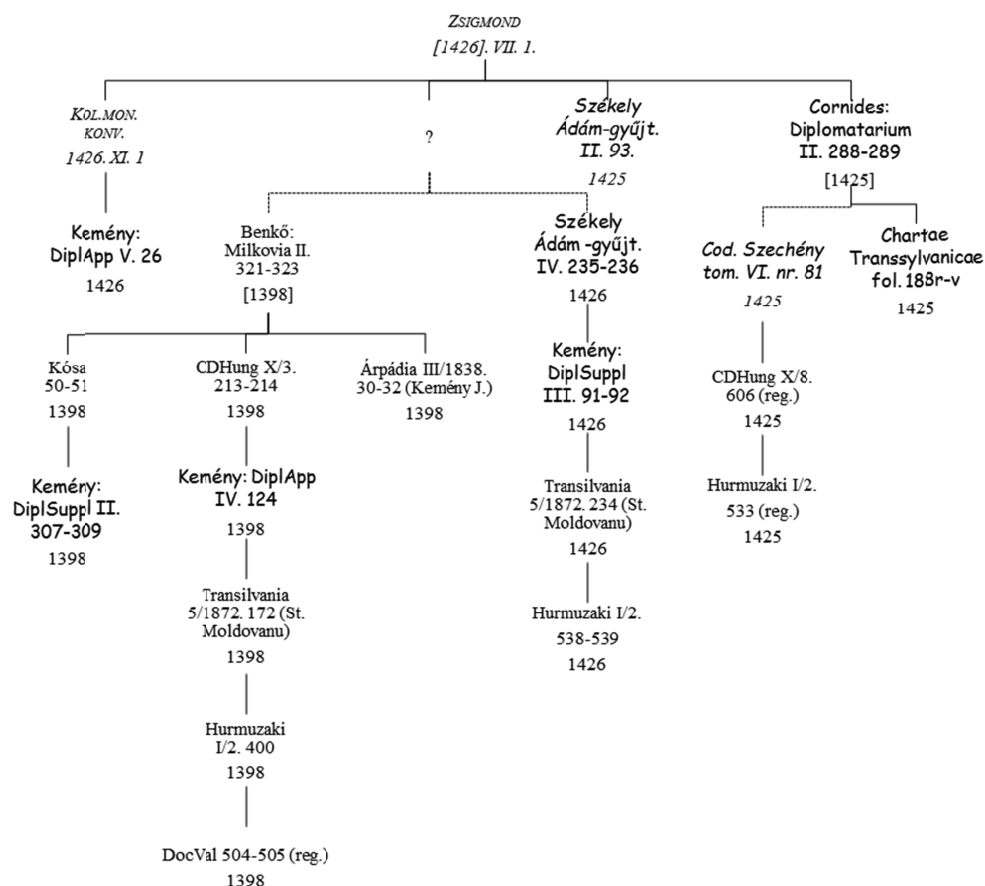
70 Keresztényfalva (ma Székásgyepű, vö. Ub IV. 450–451) előfordul az 1461. évi ötvenedjegyzékben is (PÁCLIŠANU: *Quinquagesima* 600), Sós-patakon, Dályán és Poklospatakon pedig a középkor végén már román nevű lakosok (is) éltek (XV. sz. m. f.: DL 36 312, pag. 3; 1496: BARABÁS: *Tizedlajstromok* 430–432).

71 A gyulafehérvári-szentmihálykői uradalomban Krakkó, Igen és Sárd környékén hat román falu név nélkül szerepel, ezen kívül Strázsa (=Öregyház), Herepe, Rákos, Oláhlapád és Apahida tekinthető román lakosságúnak, a gyalui vártartományban pedig Tótfalu, Sztolna, Hideg- és Hévszamos, [Egerbegy], Solyomtelke, Köblös és Csinkó. Ezek valamennyien ötvenedet adnak. Vö. JAKÓ Zsigmond: *Az erdélyi püspökség középkori birtokairól = Erdély a keresztény magyar királyságban*. EME, Kvár, 2001 (Erdélyi Tudományos Füzetek 231). 108–111, 114–115.

72 *Adatok a dézsma fejedelemségkori adminisztrációjához*. Bev., jegyz. közzéteszi JAKÓ Zsigmond. EME, Kvár, 1945 (Erdélyi történelmi adatok V. 2). 20–25, 52–61.

73 Ez már csak azért sem képzelhető el, mert a többletterhelés nyilvánvaló versenyhátrányt jelentett volna az egyházi birtokosok számára, és román jobbágyaik tömeges elvándorlását vonta volna maga után. – Láthattuk, hogy a szóban forgó tézis hívei is eleve csak Erdélyre korlátozták

zott a késő középkorban: csak akkor lehetett tőlük dézsmát követelni, ha „keresztény földre” telepedtek. Legfeljebb annyi különbséget tételezhetünk fel, hogy az elv gyakorlatba ültetését a püspök és a káptalan következetesebben valósíthatta meg saját birtokain, mint a másokén. E kérdés megvizsgálása azonban már egy másik tanulmány feladata.

*Zsigmond király 1426. júl. 1-jei oklevelének szövegahagyománya*⁷⁴

annak érvényét. Maga Achim jelenti ki, hogy a váradi püspökség és káptalan birtokain élő románok nem fizettek tizedet (ACHIM: *Convertirea din zona Beiuşului* 90).

74 Kiskapitálissal jeleztem az állítólagos középkori eredetét és átírását, Comic Sans betűtípussal az újkori kéziratos másolatokat, dőlt betűvel a napjainkra már elveszett vagy hozzáférhetetlen szövegméleket.

DECIMA VOLAHORUM. THE QUESTION OF TITHING OF ROMANIANS
LIVING ON CHURCH PROPERTIES

Keywords: *Transylvania, tithe, Romanians, church property, source criticism*

According to the scholarly literature, the Romanians from Transylvania, followers predominantly of the Orthodox rite, did not pay tithe to the Western Church in the 13th–14th centuries. However, it is considered that two groups of them – those living on church properties and those who had moved on settlements formerly inhabited by Catholics (*terrae Christianorum*) – were obliged to pay this tax starting from the 1400s. This study deals with the issue of the first group, analyzing the only source that would support the thesis in question, namely a partially dated letter of King Sigismund of Luxembourg (which in some editions was dated to 1398, in others to 1425 or 1426). Although the facts described in the document would correspond to realities from 1426, the contradictory date-formula, the confusing language, and the absence of the original (the earliest manuscripts of the text are from the 18th century) arouse suspicions. Even if we accept it as authentic, the phrase *decima Volahorum* cannot be interpreted as ordinary tithe, but only as a royal tax. Nor the late medieval registers of revenues of the Alba Iulia chapter, neither the *urbaria* of the estates of the Transylvanian bishopric support the thesis of the tithes paid by Romanians living on church properties.

DECIMA VOLAHORUM.

CHESTIUNEA DIJMEI PLĂTITE DE ROMÂNII DE PE DOMENIILE ECLEZIASTICE

Cuvinte-cheie: *Transylvania, dijmă, români, posesiuni bisericești, critica izvoarelor*

Potrivit literaturii de specialitate, în secolele XIII–XIV românii din Ardeal, predominant ortodocși, nu au plătit zeciuială către biserica apuseană; începând însă cu veacul al XV-lea două subgrupuri ale lor au fost supuse la plata dijmei: cei care trăiau pe domeniile bisericești și cei care se mutau în sate depopulate, locuite odinioară de catolici (*terrae Christianorum*). Studiul de față tratează problema celui dintâi subgrup, propunând o analiză a unei scrisori a regelui Sigismund de Luxemburg, singura sursă care ar susține teza în discuție, care având data incompletă, apare în unele ediții sub anul 1398, în altele sub 1425 sau 1426. Deși conținutul documentului ar corespunde realităților din anul 1426, datarea contradictorie, limbajul confuz și lipsa originalului (cele mai vechi manuscrise fiind din secolul al XVIII-lea) trezesc suspiciuni. Și chiar dacă îi dăm încredere, sintagma *decima Volahorum* amintită în documentul respectiv nu poate fi interpretată ca decimă bisericească, ci numai ca o taxă regală. Nici registrele veniturilor capitulare sau urbariul domeniului episcopal nu susțin teza dijmei plătite de românii din domeniile ecleziastice.